

Поетичний інтертекст у прозових енкоміях Горгія та Ісократ

А. С. Поліщук (Шадчина)

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
Corresponding author. E-mail: omagio@ukr.net

Paper received 11.10.19; Accepted for publication 28.10.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-11>

Анотація. Мета дослідження полягає у встановленні генеологічних відношень між енкоміями Єлени Горгія та Ісократ, а також демонстрації ідейної, а часом навіть інтертекстуальної залежності від попереднього поетичного першоджерела. У результаті було виявлено індивідуально-авторські особливості художньої рецепції урочистої хорової лірики в ораторському дискурсі. Якщо Горгій, розробляючи жанр парадоксального енкомія, представив «नाविवорित» і сенс міфу про Єлену, і співвідношення хвали (ἐγκώμιον) з рефлексією на можливі дорікання (ψόγος), то Ісократ виступив справжнім послідовником Піндара у розробці ціннісних пріоритетів, основних тем і прийомів епідейктичного жанру. Крім того ця робота продовжує започаткований В.Рейсом напрямок з ідентифікації політичного «меседжа» не лише в історичних, а й у міфологічних еволюціях Ісократ. Приклади політичних алюзій Піндара й Ісократ, присвячені темі примирення внутрішньополісних конфліктів та поцінування сильних рис тиранії й демократії, свідчать про те, що енкомій завжди поєднував у собі елементи епідейктичного і дорадчого красномовства.

Ключові слова: інтертекстуальність, алюзії, Горгій, Ісократ, Піндар.

Зв'язок між риторикою та поезією можна представити у двох напрямках. З одного боку, риторичні трактати звертаються до епічної та ліричної традиції за прикладами і навіть зародками теорії, що існували ще не стадії, так би мовити, «дософістичного» раціоналізму, тим самим апелюючи до еволюції жанру похвального слова. А з іншого – дослідження ораторської прози пропонують сучасним дослідникам керівництво з герменевтики ліричної поезії. У межах попереднього напрямку, якому присвячене це дослідження, першою роботою, стала дисертація Т.Бургеса (Burgess 1902 [4]) «Епідейктична література». Бургес розглядав жанр еволюції у різних типах давньогрецького дискурсу, починаючи від Ісократ і закінчуючи Менандром Ритором і Флавієм Юліаном, зацентрувавши увагу на риторичних аспектах, які є спільними як для поезії, так і для ораторських промов. Далі ця тема жанрової рецепції вивчалася в роботі Т. Вільямаа (Viijamaa 1968 [13]), присвяченій грецькій енкоміастичній поезії ранньовізантійського періоду, у В. Рейса (Rase 1978, 1987, 2007 [10, 11, 12]), який проводив паралелі між політичними алюзіями у творах Піндара та Ісократ, а також у Т.Папіллона (Papillon 1998 [8]), де розглядалися риторичні техніки, спільні для Ісократ та поетів ранньокласичної доби. Окремо потрібно згадати працю Т.А. Міллера (1991 [2]), в якій був здійснений порівняльний аналіз енкоміїв Ісократ і Горгія, а також книгу К. Пепе (Pere 2013 [9]) на тему жанрового розмаїття риторики античної доби, в якій авторка звернулася до оцінок творчості обох авторів їхніми наступниками на поприщі прозового красномовства. Власне, цей короткий огляд наукових джерел вказує на **актуальність** обраної тематики та виявляє лакуни, які і досі не привернули увагу вчених, а саме: недостатній рівень рефлексії щодо поетичного інтертексту у першовідкривача прозового енкомія Горгія та необхідність зіставлення особливостей сприйняття ліричної традиції прозаїками різних історичних періодів. Виходячи з цього, **мета** нашого дослідження полягає у встановленні генеологічних відношень між епідейктичними творами Горгія та Ісократ, а також демонстрації ідейної, а часом навіть інтертекстуальної залежності від поетичного першоджерела – епінікіїв Піндара. Крім того, ця робота продовжує започаткований В.Рейсом напрямок з ідентифікації політичного «меседжа» не лише в історичних, а й у міфологічних енкоміях Ісократ. **Матеріалом** дослідження

послужили оди Піндара та прозові тексти під назвою «Похвала Єлені» двох авторів: Горгія та Ісократ.

Епідейктична риторика завжди привертає увагу публіки талантом вишуканого мовлення. В очах її театральних слухачів і глядачів вона постає «свого роду дослідним полем або лабораторією для витонченої обробки різноманітних форм словесної виразності в пошуках засобів і методів при зображенні окремих осіб і ситуацій» [2, с.65]. Така особливість видається цілком природною, оскільки первинною стихією похвального була поезія, звідки урочисте красномовство запозичило не лише широкий набір технічних засобів, але й топосів. Водночас, епідейктичні промови викликали інтерес не лише в літераторів, а й дослідників інших типів дискурсу: політичного, юридичного, релігійного тощо. Така багатоаспектність завдячує доволі загальним межах самого жанру, адже за висловом одного з античних майстрів слова, Ісократ, «хвала і хула притаманна кожному дискурсивному типу» (Quint. Inst. 3.4.11). Проте з погляду історії жанру подібні твердження не видаються самоочевидними.

Згідно з античною традицією, саме Горгій був зачинателем епідейктичної риторики. Іоанн Сицилійський стверджував, що написання промов, покликаних схвалювати або засуджувати, були започатковані Горгієм: ἐγκωμίοις τε ἢ ψόγοις, ἀπὸ Γοργίου τὴν ἀρχὴν λαβοῦσαι (In Hermog. Id. 470.29-21) [9, с.24]. У списку грецьких ораторів Цицерон також називає Горгія першим автором *евлогій*. Цей жанр вимагав хвалити або ганьбити один предмет: *singularum rerum laudes vituperationesque* (Cic. Brutus 47 cf. Orat. 39). Справді, на початку «Похвали Єлені» Горгій утверджує центральний принцип хвали і хули, коли говорить, що достойне похвали слід вшановувати (ἄξιον ἐλαίνου ἐλαίνωι τιμᾶν), а недостойне – ганьбою покрити (τῶι δὲ ἀναξίῳ μῶμον ἐπιτιθέναι Gorg. Hel. 1), тим самим встановлюючи зв'язок з аналогічною настановою одного з провідних представників епідейктичного жанру в поезії, Піндара:

αἰνέων αἰνήτᾳ, μομφὰν δ' ἐπιστεῖρων ἀλτροῖς/αὔξεται δ' ἀρετᾶ (Pi. Nem. 8.39-40). Так, не злякавшись суперництва з найобдарованішим представником хорової лірики, Горгій зважився перенести в прозу жанр, який існував до того лише у поезії. У кінці своєї промови ритор робить висновок про те, що він реалізував те, що мав на увазі, а саме: ἐβουλήθη γράψαι τὸν λόγον Ἑλένης μὲν ἐγκώμιον, ἐμὸν δὲ παῖριον «захотів написати хвалебне слово Єлені

на славу, собі ж на забаву» (Gorg. Hel. 21). У цьому фрагменті ми зустрічаємо слово ἐγκόμιον, яке походить від назви ліричної поезії, виконуваної в святковій урочистій процесії 'ἐν κόμῳ'. Справді, назва пісні на честь переможця панеллінських змагань належить поетичному лексикону (Pі. O.2.47, 10 (11).77; 13.29.; P.10.53; N. 1.11. etc.), але вперше в прозовому тексті зустрічається саме в «Похвалі Єлені». Це може свідчити про бажання Горгії поставити свій твір в один ряд з поетичною традицією, але протиставити його в тому, що стосується її метричної форми².

Одним з ключових прийомів евлогій Піндара є його вміння підбирати потрібні для його задуму міфологічні сюжети. Те саме можна сказати і про вдалий вибір теми для модельного тексту Горгієм. Справді, використання міфологічних сюжетів при розробці риторичних вправ було настільки ж типовим явищем, наскільки це було природно для тогочасних авторів трагедій і поетичних енкоміїв. Міф був одним з ефективних засобів комунікації в античній культурі. Тому напевно було б помилкою зводити літературну цінність міфу в прозовому творі лише до рівня поетичного стилістичного засобу, а не визнавати його соціокультурну метафоричну функцію як індикатора схвальної поведінки або, навпаки, неприйнятної³. Але «Похвала Єлені» Горгії стала не просто першим прозовим енкомієм, а твором, що апелював до міфологічної традиції у парадоксографічному ключі. Основою нової позитивної інтерпретації образу Єлені став альтернативний гомерівському варіант міфу, згідно з яким лише тінь Єлені була перевезена в Трою. За цією міфологічною версією, що восходить, можливо, ще до Гесіода, але яка була докладно розроблена в VI ст. до н.е. Стесіхором, Зевс або Гера підмінили справжню Єлену її примарою, за яку і велася Троянська війна. Сама ж Єлена переноситься в Єгипет, де живе під захистом мудрого старця Протея, чекаючи повернення Менелая з троянського походу (сюжет докладно представлений у трагедії Еврипіда «Єлена»). І навіть у II книзі Геродота (2.115-120), де також розглядається сюжет, пов'язаний з Єленою, історик наводить свої міркування в дусі ймовірнісної логіки щодо (не)можливості перебування спартанської цариці в стінах Трої. Здається, що саме новаторська трактовка образу Єлені змушувала Горгію долати сталість традиційних оцінок і тому зумовила апологетичну специфіку його «Єлені». Але і тут закон жанру знову був на боці прозаїка.

Кожен, як поетичний, так і прозаїчний, енкомій представляв, принаймні два типи дискурсу: власне похвалу (ἐγκόμιον) і рефлексію на можливі дорікання (ψόγος). В останньому випадку автор хвалебного жанру відіграв роль адвоката в суді, який повинен довести, що його «клієнт» гідний похвали. Для цього він був зобов'язаний надати конкретні докази успіху і слави. Тому в кожній оді повинні були представлені «факти» перемоги – відомості про місце перемоги, вид змагань, винагороди тощо. Крім того, і це важливо для наших міркувань, поет мав захищати свого клієнта від заздрісного невдоволення (φθόνος). За словами поета, «люди смурніють у глибині свого серця, особливо коли вони чують про успіхи інших (ἐσλοῖσιν ἐπ' ἄλλοτρίοις)», «ἀλλ' ὁμως, κρέσσων γάρ οἰκτιρμοῦ φθόνος⁴ «але водночас краще заздрість ніж жалість» (Pі. P. 1.84-5). Такі виступи здавалися раніше науковцям особистими випадками

проти справжніх та уявних ворогів, але зараз розглядаються як частина риторичної стратегії, типової для судового красномовства, що має на меті підтвердити достовірність доказів та упередити можливі заперечення [12, с.516]. Наприклад, перед тим, як похвалити Мелесія, тренера переможця, Піндар заявляє: εἰ δ' ἐγὼ Μελησίᾳ ἐξ ἀγενεῖων κῦδος ἀνέδραμον ὑμῶν/μῆ βαλέτω με λίθῳ τραχεῖ φθόνος. «Але якщо я оспівав у своєму гімні здобуту в юнаків славу Мелесія, нехай ніхто через заздрість не буде кидати в мене грубий камінь» (Pі. O. 8.71-2). Порівняємо відгомін цієї «контр-аргументації», втіленої в жанрі хули, про яку спочатку занепокоєним, а потім заспокоєним тоном згадує Горгій, говорячи про другу ціль енкомія та її кінцеву реалізацію: «зняти обвинувачення з тієї, якій довелося почути чимало прикрого – τὴν μὲν κακῶς ἀκούουσαν παῦσαι τῆς αἰτίας» (Hel.2), «покінчити з несправедливою наругою і недостовірними плітками – καταλῦσαι μῶμον ἀδικίαν καὶ δόξης ἄμαθίαν» (Hel.21). Горгій присвятив навіть цілий пасаж (Hel. 2), апелюючи до проблеми спотворення справжніх заслуг героїні завдяки тоїс **μεμφομένους** Ἑλένην, γυναῖκα περὶ ἧς ὁμόφωνος καὶ ὁμόφρονος γέγονεν ἢ τε τῶν ποιητῶν ἀκουσάντων πίστις ἢ τε τοῦ ὀνόματος φήμη, ὃ τῶν συμφροῶν μνήμη γέγονεν «тих, хто обвинувачує Єлену, жінку, відносно якої завдяки поетам одноозолсно і одностайно з'явилася впевненість, що її легендарне ім'я є нагадуванням про нещастя». Подібним заявам Горгії можна знайти відповідники в енкоміастичній поезії Піндара: ἀλλ' αἶνον ἔβα κόρος/οὐ δίκαι σταντόμενος, ἀλλὰ μάργων ὑπ' ἀνδρῶν/τὸ λαλαγήσαι ἐθέλων κρύφον τε θέμεν ἐσλῶν καλοῖς «Але похвалу спіткає неприязнь, далека від справедливості, породжена людськими, схильними до багатослів'я, що прагнуть приховувати прекрасні вчинки насправді шляхетних людей» (Pі. O. 3. 95-98), пор. Pі. P. 1. 203-5; 170-5; P. 4.139-140. Топіка доброї слави і заздоров притаманна також й енкомію Ісократу (Isoc. Hel. 30): καὶ μὴ παντάλασιν ἡττηθῶ τῶν εἰθισμένων **φθονεῖν** καὶ τοῖς λεγομένοις ἅλασιν ἐπιτιμῶν «Так я... не опинюся повністю беззбройним перед тими, хто звик через заздоровці засуджувати будь-які промови».

Окрім ключової міфологічної тематики, особливого ритмічного малюнку, тропів та фігур, поетичний і прозовий енкомії об'єднують ряд тем, метафор і навіть окремих значимих слів. Так, у Горгії зустрічається ключове слово **νίκη** 'перемога-успіх' як критерій розрізнення того, що достойне похвали – ἀγαθοῦ τοῦ διὰ **τὴν νίκην** γινομένου «благі, що стає нормою завдяки успіху» (Gorg. Hel.16). Тут же вживається й інший термін, який є ключовим для поетичного і прозового енкомія – це слово **κόσμος** 'належна окраса'. У Піндара воно неодмінно асоціюється з видимими і не видимими ознаками слави, такими як: «лавровий» вінок і присвячені переможцю оди. Наприклад, вінок поет іменує γλαυκόχροα κόσμον ἐλαίας срібнолистою оливковою окрасою (Pі. O.3.13); а сам процес увінчання позначається дієсловом **κοσμέω** Pі. N. 6.46. Проте головною заслугою дієсловом він вважає похвальні пісні на честь перемоги: **κόσμον** ἐπὶ στεφάνῳ χρυσέας ἐλαίας/ἀδυμελῆ κελαδήσω «заспіваю до золотого оливкового вінка мелодійну похвальну пісню» (Pі. O.11.13); пор. ποικίλον **κόσμον** ἀυδάεντα λόγων «хитрослетіння милозвучних слів» (fr. 194.2); ποτίφορον δὲ **κόσμον** ἐλαβεζ γλυκύ τι γαρύμεν «ми співаємо заслужену солодку славу» (Pі. N. 3.31). Нарешті сам переможець або інший об'єкт похвали зображується як окраса свого міста **ἄσται κόσμον** (Pі. I.

6.69), κόσμον Ἀθάνας (Pi. N.2.8 пор. Pi.Ol.8.83). У цьому останньому значенні слово **κόσμος** перегукується із відповідним його вживанням у Горгія на самому початку промови «Похвала Єлені»: **Κόσμος** πόλει μὲν εὐανδρία... «*Окраса державі – це мужність...*» (Gorg. Hel. 1). Це безперечно свідчить, що поняття на позначення орнаментациї не просто увійшло до горгієвого лексикону з тим самим глибоко позитивним змістом, а й окреслило ті самі задачі похвального слова у прозі, які до того були лише прерогативою поезії [14, с.24].

Також варто згадати про медико-магічні метафори і порівняння, вжиті як поетом, так і прозаїком щодо ефекту від натхненного слова. Якщо розглянути лексичний склад «Енкомія Єлені» (Hel.10), то можна помітити, що такі слова, як: θέλυειν ‘зачаровувати, спокушати’, ἐπωιδαί ‘магічне замовляння, заклинання’, γοητεία ‘чаклунство’, μαγεία ‘засіб для причарування’, φάρμακον ‘зілля, (чарівне) питво, ліки, отрута’, – стосуються не лише магії в її істинному розумінні, а й вербальної діяльності загалом. Інтертекстуальний аналіз вживання цієї лексики в Горгія, демонструє її істотну залежність від попередньої і сучасної йому літературної традиції, зокрема, Гомера та аттичної трагедії [3, с.45]. До згаданих раніше релігій можна додати приклади з поезії Піндара: ἄριστος εὐφροσύνα πόνων κερκρένων/ιατρός: αἱ δὲ σοφαί/Μοισῶν θύγατρεις αἰοῖδαί **θέλξαν** τὴν ἀπτόμενα./οὐδὲ **θερμὸν ὕδωρ** τόσον γε μαλθακὰ τέγγει/γυῖα, τόσον εὐλογία φόρμιγγι συνάορος «*Після праведних трудів святкування – найкращий лікар; і пісні, майстерні дочки Муз, зваблюють своїм дотиком. Навіть тепла вода не розслаблює тіло так м’яко, як похвала, що звучить під акомпанемент ліри*» (Pi. N. 4. 1-5). Даний уривок четвертої «Немейської оди», окрім ключового медичного слова **ιατρός**, у вислові **θερμὸν ὕδωρ** містить алюзії до горгієвої метафори χυμοί ‘соки’, яка за своїм походженням є також технічним медичним терміном. Зокрема, поняття χυμοί асоціюються з однією з гурморальних теорій у Гіппократовому корпусі щодо чотирьох основних рідин в організмі (кров, флегма, жовта і чорна жовч), які відповідають чотирьом основним елементам у Емпедокла, а саме: землі, воді, вогню і повітрю. Отже, цей фрагмент піндарової оди засвідчує зближення тих самих когнітивних фреймів щодо уявлень про мову, тіло, магію, медицину, які будуть покладені Горгієм в основу концепції «психосоматичного», ірраціонального впливу поезії, а ширше будь-якої риторики, на людську свідомість.

Епідейктичний дискурс, пов’язаний з чаривною «винуватицею» Троянської війни, не залишив байдужим учня і послідовника Горгія – Ісократу, який вирішив написати власну похвалу Єлені, критично осмисливши досвід свого попередника: «*Тому ось хвалю я того, хто написав про Єлену більше, ніж усіх інших, які виявили бажання стати красномовними; хвалю за те, що він присвятив свою промову пам’яті жінки, яка набагато перевершувала всіх своїм походженням, красою і славою. Однак в його промові виявилася невелика вада: адже він стверджує, що склав похвальну промову Єлені, а вийшло так, що він виголосив промову на захист її поведінки*» (Isoc. Hel.14). Якщо Горгій виступив піонером практичної розробки нової літературної форми прозового енкомія, то в Ісократу можна знайти й перші теоретичні міркування на цю тему. Так, занадто розлога частина, відведена Горгієм аналізу дорікань, спонукала його наступника до критики: «*Ці два типи промов [апологія та енкомій] будуються не*

за однією схемою і говорять не про одне й те ж, а про прямо протилежне. Адже захищати слід тих, кого звинувачують у злочині, а вихвалити – тих, хто виділяється чимось хорошим». (Isoc. Hel.15).

Новаторським, порівняно з Горгієм, у творчості Ісократу можна вважати прагнення надати прозовому жанру традиційного етичного виміру для того, щоб виховувати в усіх греків спільну систему морально-політичних цінностей. Власне це, на думку самого Ісократу, повинно було зробити його твір більш відповідним самому жанру, адже визначна характеристика енкомія полягала для Ісократу в демонстрації не тільки естетичних можливостей вишуканого стилю, але й у прагненні словесно виразити суспільні цінності і переваги. Основною функцією ораторської прози Ісократ вважав настановчу, а її якнайкраще відповідав саме такий епідейктичний жанр, оскільки саме він вписував систему людських цінностей у модель світобудови. Так, наприклад, у Піндара «кодекс честі», зумовлений і освячений божественною присутністю, виступав у центрі «піраміди успіху», вершина якої, повинна була демонструвати спрямованість до перемоги і мотивувати актуалізацію цих чеснот: ἀρχαὶ δὲ βέλληνται θεῶν κείνου σὺν ἀνδρὸς δακρυονίας ἀρεταῖς. ἔστι δ’ ἐν εὐτυχίᾳ πανδοξίας ἄκρον «*Підніжся слави – від богів і від дивовижних якостей людини; вершина слави – успіх*» (Pi.N.1.9-10). М. Гаспаров інтерпретував цю тричленну модель наступним чином: «Мірило будь-якої гідності – успіх. Центральне поняття піндарівської системи цінностей ἀρετή – це не тільки духовна якість, “доблесть”, це і вчинок, що його розкриває, “подвиг”, це і результат такого вчинку, “успіх”» [1, с.366]. Це означає, що для Піндара доблесть завжди повинна бути переможною; доблесть, що виражається, наприклад, у стійкому перенесенні випробувань, для нього – не доблесть, адже “труд” без милості богів не кожного приводить до успіху – ἄνευ δὲ θεοῦ σεστυαμένον οὐ σκαίότερον χρεῖμ’ ἕκαστον (Pi. O. 9.100). Отже, тільки успішний результат є знаком волі богів, а воля богів є тією силою, на якій тримається світ. У своїй творчості Ісократ інтуїтивно слідував цим принципам. Його методика зі створення позитивного іміджу героя можна описати наступним чином.

Оскільки поет чи прозаїк мав переконати слухачів у тому, що його герой заслуговує на похвалу, тому в об’єкті повинні висвітлюватися лише достоїнства (ἀρετή), тобто діла й властивості, відповідні благу та добродетельності⁵. Особа вважалася носієм або ініціатором цих позитивних ознак, тому ефект похвали залежав від максимально великого їх числа та відповідних їм доказів. Для цього в кожному такому творі автор нагромаджував факти, які свідчили про загальноновизнану популярність його героя. У своїх каталогах перемог Піндар з надзвичайною ретельністю представляв відповідну фактичну інформацію, оточену щедрими компліментами досконалості ἀθανατοῦς...τιμαῖς (Pi. O. 9.107-112; P.9. 76-79; I. 2.1-29). Ту саму стратегію застосовує й Ісократ, описуючи в своїй «Єлені» діяння та особисті якості Тесея (Isoc.Hel. 18-37).

• **Заслуги:** καὶ πρῶτον μὲν τὴν πόλιν σποράδην καὶ κατὰ κόμας οἰκοῦσαν εἰς ταὐτὸν συναγαγὼν τηλικαύτην ἐποίησεν ὥστ’ ἔτι καὶ νῦν ἀπ’ ἐκείνου τοῦ χρόνου μεγίστην τῶν Ἑλληνίδων εἶναι «*Зібравши насамперед в одне місце розкиданих по селах жителів, він створив таке велике місто, що з тих самих пір понині воно залишається найбільшим серед грецьких полісів*» (35), μετὰ δὲ ταῦτα κοινὴν τὴν πατρίδα καταστήσας «*створивши єдину країну*» (35).

Пор. аналогічну топіку в Піндара: ἀφίκοντο δὲ οἱ ξένοι, ἔκ τ' Ἀργεῶς ἔκ τε Θηβῶν, οἱ δ' Ἀρκάδες, οἱ δὲ καὶ Πισᾶται «*і чужеземці прийшли до нього з Агросу і Фів, хтось з Аркадії, а ще дехто з Пізи*» (Рі. О. 9.67-70).

• **Високі морально-етичні якості та компетентність:** τῶν προγεγενημένων ὑπὲρ τοῦ βίου τοῦ τῶν ἀνθρώπων «*подвиги в ім'я життя людей (гуманізм)*» (23), ἀνδρίαν «*мужність*» (31), τὴν δ' εὐσέβειαν τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς «*пiousness до богів*» (31), τὴν δ' ἄλλην ἀρετὴν καὶ τὴν σωφροσύνην «*добродетель і мудрість*» (31), τὴν δ' ἐπιστήμην ἣν εἶχε πρὸς τὸν πόλεμον «*знання військової справи*» (31), ἴχνος τῆς ἐκείνου πραότητος «*слід його лагідності (стриманість)*» (37).

• **Успіх** (любов та підтримка народу): καὶ γὰρ τοι διετέλεσε τὸν βίον οὐκ ἐπιβουλευόμενος ἀλλ' ἀγαπώμενος, «*так все життя [Тесеї] прожив, не зіткнувшись з жодним підступом, але любимий усіма*», οὐδ' ἐπακτῶ δύναμει τὴν ἀρχὴν διαφυλάττων, ἀλλὰ τῇ τῶν πολιτῶν εὐνοίᾳ δоруφоруόμενος «*свою владу він не охороняв силою [найманцями], але оберігав її підтримкою народу*» (37). Пор. поняття 'улюбленець громадян' ἀστοῖς ἀδῶν у Піндара (Рі. N.8.38); καὶ ξένων εὐεργεσίας ἀγαπᾶται «*його люблять як благодійника за гостинність*» (Рі. I.6.70).

Для максимального дієвого уславлення і піднесення об'єкту його заслуги і якості слід було гіперболізувати. Наприклад, твердження, що апофеозу Діоскурів сприяла Єлена⁶ (Isoc. Hel. 61), є, мабуть, ораторським перебільшенням Ісократу або вдалою підгасовкою фактів⁷. Для розкриття деякої норми людської досконалості як взірця для наслідування застосовувався принцип винятковості, коли особа називалася *единою, першою, найдосконалішою, неперевершеною* (μόνος, πρῶτος, εἷς, παντελής та ін.): тогочасного δὲ **μόνον** οὐδ' ἐνός ἐνδεῶ γενόμενον, ἀλλὰ **παντελή** τὴν ἀρετὴν κτησάμενον «*єдиний, хто був цілком позбавлений недоліків і мав найвищу досконалість*» (21), ... **εἷς** ἦν τῶν τυχόντων ἀλλὰ μὴ **τῶν πολὺ διενεγκόντων** «*якби він був одним із звичайних, а не одним з найбільш видатних людей*» (21). Пор. характеристики героїв Піндара: **τεκεῖν μὴ τίς** ἑκατόν γε ἐτέων πόλιν φίλοις ἄνδρα **μᾶλλον** εὐεργέταν πρᾶσιον **ἀφθονέστερόν** τε χέρα Θήρωνος «*жодне місто за сто років не породило людини, більш благу своєю розумом або щедру рукою по відношенню до друзів, ніж Терон*» (Рі. О.2.94-95).

Постійне апелювання до моральних чеснот (ἀρεταί), характерне для уславлення переможців Піндара і героїв Ісократу, було нерозривно пов'язано з цінностями полісними, а, отже, політичними. Поет вірив в атлетичні змагання як модель людського життя, а тому вірив і в досконалість політичного ладу на чолі з тими, хто переміг у цих змаганнях (Рі. P.2.58, N.1.22-23, O.1.9-10, 116-19) [5, с.1]. Він був переконаний, що епінікій переможцям є одночасно похвалою і самій політичній системі: ἀδελφεοὺς ἔτ' ἐπαινῆσομεν ἐσλοῦς, ὅτι ὑψοῦ φέροντι νόμον Θεσσαλῶν/αἰξόντες: ἐν δ' ἀγαθοῖσι κείνται/πατρώϊα κεδναὶ **πολίων κυβερνήσιες** «*Прослаavimo достойних братів, оскільки вони підносять і зміцнюють закон фессалійців: хорше державне управління, що передається від батька до сина, знаходиться в руках достойних людей*» (Рі. P.10.71-72). У другій «Піфійській оді» хвала Гіерону невіддільна від хвали Сіракузам (Рі. P.2.1-6), у другій «Олімпійській» (Рі. O.2.92-94) чесноти переможця прославляються як заслуги поліса, а в сьомій (Рі. O.7.92-94) – оспівується єдність міста і громадян. Ігри, оди і аристократія були частиною того порядку, який знаходив своє

мовне відображення у ключовому слові μέτρον (Рі. О. 13.47; I. 6.71).

Ісократ пристрасно прагнув залишитися вірним цьому аристократичному духу архаїчної поезії. Якщо розглянути мікро-текст «Похвали Тесею» в ісократовій «Слені» (Isoc.Hel. 18-37), можна спостерігати імплементацією панегірично-політичної схеми, причому з помітним інтересом її автора до розробки ціннісних політичних концептів демократії і монархії крізь призму понять «влада», «користь» і «добра воля», які згодом стануть провідними в низці публіцистичних праць Ісократу.

Цінності демократії:

• **Громадянська свобода**

– τὴν δὲ πόλιν οὕτως ἀνόμου καὶ δεινοῦ καὶ δυσπαλλάκτου προσταγματος ἠλευθέρωσεν «*він місто звільнив від страшиної беззаконної невідворотної повинності*» (28), ἢ τὰς παρὰ τῶν δουλευόντων, τὰς ψυχὰς τῶν συμπολιτευομένων ἐλευθέρωσας «*зробивши душі співгромадян вільними*» (35), εἰδῶς δὲ τὰς τιμὰς ἡδίους οὐσας τὰς παρὰ τῶν μέγα φρονούντων ἢ τὰς παρὰ τῶν δουλευόντων «*він знав, що почесні, якими нагороджують люди, сповнені гідності, присмніше почесней, що надаються рабами*» (35).

• **Рівність** – ἐξ ἴσου τὴν ἀμίλλαν αὐτοῖς (περὶ τῆς ἀρετῆς) ἐποίησε «*він надав рівну можливість [змагатися в добродетелі]*» (35).

• **Першочерговість інтересів народу** – ὁ μὲν τὸν δῆμον καθίστη κύριον τῆς πολιτείας «*він намагався зробити народ господарем держави*» (36), ταῖς δ' εὐεργεσίας δημαγωγῶν «*за благодіяннями – заступник народу*» (37).

Цінності монархії:

• **Одноособна влада** – ὁ κρατεῖν τῶν ἄλλων εἰθισμένος «*який звик керувати людьми*» (18), πατρίδος μεγίστης καὶ βασιλείας ἀσφαλεστάτης ἠγησάμενος «*будучи очільником великої країни з міцною царською владою*» (18), οἱ δὲ **μόνον αὐτὸν ἄρχειν** ἠξίουν, ἠγοῦμενοι **πιστοτέραν καὶ κοινότεραν** εἶναι τὴν ἐκείνου **μοναρχίαν** τῆς αὐτῶν **δημοκρατίας** «*співгромадяни ж вважали, що керувати він повинен один, вважаючи, що його єдиновладдя надійніше і більше влаштує їх, ніж власна влада*» (36), τὴν ἀρχὴν, τῇ μὲν ἐξουσίᾳ τυραννῶν «*за могутністю своєю рівний тирану*» (37).

• **Особиста незалежність** – ὁ δ' αὐτὸς αὐτοῦ κύριος «*сам собі пан*» (27), αὐτὸς καθ' αὐτὸν «*сам по собі*» (31).

У підсумку до похвали міфологічного героя Афін Ісократ намагається примирити ці значної мірою полярні політичні системи: ἐπέδειξεν ὅτι ῥάδιόν ἐστιν ἅμα **τυραννεῖν** καὶ μηδὲν χειρὸν διακεῖσθαι τῶν **ἐξ ἴσου** πολιτευομένων «*[Тесеї] показав, що неважко володіти необмеженою владою і все ж відчувати себе нітрохи не гірше, ніж ті, хто бере участь в управлінні на засадах рівності*» (Isoc. Hel. 34). Такий, на перший погляд, оригінальний підхід узгоджується з поглядами Піндара на політичну історію Афін. Як відзначають дослідники [7, с.578], саме місто Афіни з архітектурного погляду представляло собою практично випадковий набір святинь, громадських будівель та приватних осель. У «Дифірамбі афінянам» Піндара цей простір набуває впорядкованої точності фіалкового вінка або хорового танцю. Зокрема, у фрагменті (Рі. fg. 75 SM) згадується мережа храмів, розташованих на схід від Вівтаря Дванадцяти богів (ἄστος ὀμφαλῶν) у напрямку до Олімпіону, а також майстерно прикрашена площа (πανδαίδαλῶν... ἀγοράν). Саме так знайшла своє символічне втілення політична строкатість полісу в «спле-

теному» зображенні громадських локусів, що представляли конкуруючі системи порядку часів тиранії Пісистра-тидів і демократії. Цей прийом звертає нас до досвіду інших поетичних творів Піндара, де він прагнув відобразити політичні проблеми сучасної йому історії через посередництво не архітектури, а міфу і саме в такій формі запропонувати принципи їх вирішення. Зокрема, у його пізніх поезіях дедалі наполегливіше відчувається умовляння до зближення і миру між грецькими полісами. В епінікіях егінським атлетам поет підкреслено хвалить їх афінського тренера Мелесія (Рі. N. 6; О. 8; N. 5). У сьомій та першій «Істмійських одах» розповіддю про дорійське переселення, а також зближенням міфів про Кастора та Іолая він прославляє традиційну близькість Спарти і Фів. У десятій «Немейській» міф про Діоскурів вплетений у енкомій так, щоб підкреслити давню дружбу Спарти і Ар-госа на протигагу їхній нинішній ворожнечі, а в одинадцятій – узи спорідненості простягаються між Фівами, Спартою і далеким Тенедосом. Але найяскравішим при-кладом ідеї панеллінського єднання (κοινὸς λόγος) є епі-зод з дифірамбом Афінам, споконвічним ворогом Фів. Так, мир, досягнутий наприкінці восьмої «Істмійської оди», стає ідеальним прикладом того, як політичні чвари, що виникли під час греко-перських воєн між полісами Еллади (проперськими Фівами та антиперською Егіною), можуть бути вирішені у великому світі [1, с.382]. Остання спроба звернутися до традицій панеллінської аристокра-тичної єдності була здійснена у восьмій «Немейській оді», в якій описується, як Еак поєднав дружбою Афіни і Спарту.

Якщо говорити про Ісократу, то саме в «Похвалі Єлені» ним уперше проголошується панеллінська ідея, яка згодом буде повною мірою розкрита в «Панегірику» і «Філіпі». У ключовому для оратора образі Тесея-благо-дійника (τὸν δ' ὠφέλιμωτέροισι καὶ τοῖς Ἑλλήσιν οἰκειωτέροισι ποιήσασθαι τοὺς κινδύνους «зробив більш ко-рисне і яке більше стосувалося еллінів» (Hel.24); τῶν Ἑλλήνων ἢ τῆς αὐτοῦ πατρίδος εὐεργέτης «благодійник еллі-нів і власної держави» (Hel.25)) можна пізнати знайомі піндарівські характеристики⁸. У тому ж ключі хвалу «ви-нуватиці» Троянської війни Ісократ представляє типовим для жанру енкомія способом, відзначаючи заслуги геро-їні перед спільною справою еллінів: εὐρήσομεν γὰρ τοὺς Ἑλλήνας δι' αὐτὴν ὁμονοήσαντας καὶ κοινὴν στρατείαν ἐπὶ τοὺς βαρβάρους ποιησάμενους, καὶ τότε πρῶτον τὴν Εὐρώπην τῆς Ἀσίας τρόπαιον στήσασαν «Легко виявити, що саме завдяки Єлені елліни змогли прийти до згоди і зробили спільний похід на варварів, тоді вперше Європа водрузила трофей над Азією» (Hel. 67). Однак у трактовці панеллінської ідеї, порівняно з ліричною поезією, з'явля-ються нові нюанси. Якщо для Піндара було досить пока-зати, що загальногрецькі міфічні оповіді, такі як Рі. О. 1, 3 та 10, адресовані не лише переможцю, його родині і співгромадянам, але мають на увазі значно ширшу гре-цьку аудиторію [6, с.48], то для Ісократу піндарова ідея єднання набуває нового шовіністичного толку, оскільки воно виявляється цінним не саме по собі, а лише як опо-зиція по відношенню до варварів, причому опозиція вій-ськова.

Отже, приклади політичних алюзій в енкомії свідчать про те, що сам жанр, по-суті, сполучав елементи епідейк-тичного і дорадчого красномовства [8, с.52; 9, с.69]. У промові «Про мир» (Isoc. De pace. 27) Ісократ навіть

говорив про бажаність поєднання поради (συμβουλεύσει) і похвали (ἐταίνεῖν) в ефективній демегоричній промові⁹. Слід відзначити, імідж радника був добре освоєний Ісократом як у творах політичної, так і міфологічної те-матики, на що вказував ще Квінтіліан (Inst. 3.4.11). При-кметно, що поради, як і похвали могли мати завуальова-ний характер. Для цього Ісократ використовував міфоло-гічні відступи, причому його відступи щодо Тесея (Hel.21-38), Агамемнона (Panath.74-90) і Геракла (Phil.109-115) виконували ту саму риторичну функцію ампліфікації, що й у Піндара¹⁰. Наступна спільна риса – це прийом самокорекції. У «Похвалі Єлені» Ісократ вира-жає свій стан розгубленості щодо перспективи подаль-шого відступу від основної теми: ἀπορῶ δ' ὅ τι χρῆσωμαι τοῖς ἐπιλοίποισι: ἐπιστάς γὰρ ἐπὶ τὰ Θεσέως ἔργα καὶ λέγειν ἀρξάμενος περὶ αὐτῶν ὀκνῶ μὲν μεταξὺ παύσασθαι... αἰσθάνομαι δ' ἑμαυτὸν ἕξω φερόμενον τῶν κατῶν... «Однак я в непевності, як продовжувати: якщо зайнятися под-вигами Тесея, почати говорити про них, я боюся зупини-тися на півдорозі... Разом з тим я відчуваю, що відволіка-юся в бік від основної теми...» (Isoc. Hel. 29). Аналогічну техніку текстової організації можна помітити в його по-передника, коли той робить перехід від міфологічного відступу до основної частини похвального слова:... ἀμεσσιπόρους τρίδους ἐδινθήτην/ὄρθαν κέλευθον ἰὼν τὸ πρῖν: ἢ μὲ τις ἄνεμος ἕξω πλόου/ἔβαλεν, ὡς ὄτ' ἄκατον εἰναλίαν; «Я кружляв дорогою, доки не досяг розвилки, хоча до того був прямий шлях. Або якийсь вітер збив мене з курсу, як човен на морі?» (Рі. P.38-49). В обох випадках удавана нерішучість щодо правильності вибору здається спонтанною, попри те, що слугує конкретним цілям опо-відачів. Нарешті існує помітна схожість між Піндаром та Ісократом, коли вони – за допомогою прикладів, закликів та попереджань – намагаються переконувати крупних по-літичних та військових лідерів своїх епох використовувати владу і багатство на користь греків як своїх побратимів [12, с. 515-516]. Це зайвий раз доводить існування досить прозорих меж між поезією і прозою, зрештою, як і між архаїчною епохою і класикою.

У підсумку проведеного дослідження можна сказати, що жанр енкомія, започаткований ліричною поезією, був пересаджений на ґрунт прозового мовлення із збережен-ням деяких його особливих рис, таких як: літературні тер-міни, ключові слова, топіка, метафори тощо. Між тим кожен з прозаїків, який присвятив свою евлогію міфоло-гічній винуватиці Троянської війни, винайшов свій шлях взаємодії з поетичним інтертекстом. Якщо Горгій, розро-бляючи жанр парадоксального енкомія, представив «на-виворіт» і сенс міфу про Єлену, і співвідношення хвали (ἐγκώμιον) з рефлексією на можливі дорікання (ψόγος), то Ісократу можна назвати справжнім послідовником Пін-дара. Саме його зусиллями енкомій набув політико-мора-лізаторського смислу, який до того він мав у поезії. Вод-ночас, якщо символом чеснот (ἀρεταί) в епінікіях висту-пала перемога аристократії в спортивних перегонах, то для Ісократу це поняття наповнене новими смислами, та-кими як: високі морально-етичні якості та військово-по-літична компетентність. Приклади політичних алюзій Пін-дара й Ісократу, присвячені темі примирення внутріш-ньо-політичних конфліктів, зовнішньо-політичної допомоги, поцінування сильних рис тиранії й демократії, також сві-дчать про те, що сам жанр завжди поєднував у собі еле-менти епідейктичного і дорадчого красномовства.

Примітки

¹ Вираз *singularum rerum* вирізняє евлогію серед інших груп епідейктичного жанру, до яких, зокрема, належить суб-жанр *епітафія* (колективна евлогія).

² Говорячи про те, наскільки складно «в прозовому творі віддати хвалу людській доблесті» - διὰ λόγων ἐγκομιάζειν (Isoc.Euag. 8) учень Горгія, Ісократ, наводить перелік стилістичних засобів, які можуть бути використані поетами: загальновживані (τοῖς τεταγμένοις ὀνόμασιν), і рідкісні слова (τὰ μὲν ξένοις), неологізми (τὰ δὲ καινοῖς), метафори (τὰ δὲ μεταφοραῖς), ритмічність і гармонія вірша (οἱ μὲν μετὰ μέτρων καὶ ῥυθμῶν) (Euag. 9-11). Натомість оратори, вважає він, не схильні до використання жодного з цих засобів, оскільки повинні бути більш точними в своїх описах, дотримуючись суджень, строго відповідних самим справам.

³ Так, для аудиторії Горгія безсумнівно позитивним конотаціям образу Паламеда в грецькому світі, протиставлялася Єлена, сама згадка імені якої стала «нагадуванням про нещастя» (Gorg. Hel. 2).

⁴ В іншому місці 1.82 контекстуальний синонім до φθόνοσ – μῶμοσ ‘хула’, слово яке вживає Горгія у «Єлені» (Gorg. Hel.21).

⁵ Усе невідповідне цій нормі успіху слід було опускати або навіть перекручувати. Наприклад, применшуючи значення подвигів Геракла («... подвиги, від яких не могло бути... користі людям, а лише загрожувала небезпека самому Гераклові») (Isoc.Hel.16), Ісократ свідомо не згадує умертвіння героєм Немейського лева і Лернейської гідри, а також інші його подвиги,

здійснені на користь людям. І навпаки, розповідаючи про те, що «... усе життя Тесея прожив, не зіткнувшись з жодними підступами...» (Isoc.Hel. 23), Ісократ суперечить ряду легенд, де розповідалося про збурення афінян проти Тесея (Plut. Thes. 32-35). Елемент судової риторики елімінований в епідейктичному дискурсі Ісократа, на відміну від Горгія, який волів захищати свою героїню від критики («хули»). Ісократ анулює негативний фон, уникаючи обговорення несхвальних відгуків про героїню.

⁶ τοὺς ἀδελφοὺς ἤδη κατεχομένους ὑπὸ τῆς πετρομένης εἰς θεοὺς ἀνήγαγε... «вона звела до сонму богів своїх братів, що вже перебували в руках смерті» (Isoc. Hel. 61).

⁷ Найдавніша легенда, відображена в «Ліаді» (Π.Π. 236-244), вважає Діоскурів смертними і говорить про їхню загибель, але пізніші міфи подають різні варіанти історії про їхню обоження.

⁸ Пор. метафоричний вислів Піндара fr.76 ἐρεῖσμα τῆς Ἑλλάδοσ ‘оплот Еллади’ повторений Ісократом (Antid. 166).

⁹ Згодом цю ідею зближення двох суб-жанрів підхопить Арістотель (Rhet. 1.9 67b₃₇₋₃₉), зазначаючи, що «похвала та порада мають спільний аспект, оскільки те, що ти рекомендуєш у порадах, може стати енкомієм через перефразування».

¹⁰ Досить згадати, якої патетики і величі досягає похвала Гіерону Сіракузькому, коли Піндар (P. O 1) порівнює його перемогу у кінських змаганнях з триумфом міфологічного візника Пелопса над Еномаєм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаспаров М. Л. Пoesия Пиндара // Пиндар, Вакхилид. «Оды. Фрагменты»/Изд. подг. М.Гаспаров; отв. ред. Ф. Петровский. – М.: Наука, 1980. С. 361–383.
2. Миллер Т.А. От поэзии к прозе (Риторическая проза Горгия и Исократ) // Античная поэтика: Риторическая теория и литературная практика; отв. ред. М.Л. Гаспаров. – М.: Наука, 1991. С. 60-105.
3. Polishchuk (Shadchina) A.S. Концептуальна метафора Горгія «риторика як магія» та її еволюція в риторичних трактатах класичного та елліністичного періодів // Science and Education a New Dimension. Philology, VII (57), Is. 191, 2019. С. 44-50.
4. Burgess T.C. Epideictic Literature // Studies in Classical Philology, 3. Chicago, 1902. <https://archive.org/details/epideicticliter00burggoog>
5. Burnett A. The scrutiny of song: Pindar, politics, and poetry Critical Inquiry. The University of Chicago Press, 1987. No.13. Vol.3. P. 434–449.
6. Eckerman Ch. Pindar's koinos logos and Panhellenism in Olympian 10 // Rheinisches Museum für Philologie, 2008. Vol. 151. P. 37–48.
7. Neer R.T., Kurke L. Pindar Fr. 75 SM and the Politics of Athenian Space // Greek, Roman, and Byzantine Studies, 2014. Vol.54. P. 527–579.
8. Papillon T. Isocrates and the Greek poetic tradition. Scholia: Studies in Classical Antiquity, Virginia Tech University, USA, 1998. Vol. 7, no. 1. P. 41 – 61 https://journals.co.za/content/scholia/7/1/EJC100411jsessionid=q_4iTiS09HubXHmVMYrlymBU.sabine/tlive
9. Pepe C. The Genres of Rhetoric Speeches in Greek and Roman Antiquity. – Brill: Leiden, Boston, 2013.
10. Race W.H. Panathenaicus 74–90: The rhetoric of Isocrates' digression on Agamemnon // Transactions of the American Philological Association, 1978. Vol. 108. P. 175–185.
11. Race W.H. Pindaric encomium and Isocrates' Evagoras // Transactions of the American Philological Association, 1987. Vol. 117. P. 131–155.
12. Race W.H. Rhetoric and Lyric Poetry/William H. Race // A companion to Greek rhetoric/edited by Ian Worthington. – Blackwell Publishing Ltd, 2007. P. 509–525.
13. Viljamaa T. Studies in Greek Encomiastic Poetry of the Early Byzantine Period. – Helsinki, 1968.
14. Worman N. Pindar's Mythmaking: The Fourth Pythian Ode. – University of Texas Press, 2002.

REFERENCES

1. Gasparov M. L. Pindar's Poetry // Pindar, Bacchilides. "Odes. Fragments" / ed. M. Gasparov; F.Petrovsky. – M.: Nauka, 1980. P. 361–383.
2. Miller T.A. From poetry to prose (The rhetorical prose of Gorgias and Isocrates) // Antique poetics: Rhetorical theory and literary practice/ed. M.L. Gasparov. – M.: Nauka, 1991. P. 60–105.
3. Polishchuk (Shadchina) A.S. Conceptual Gorgias' metaphor "rhetoric as magic" and its evolution in the Classical and Hellenistic rhetorical treatises // Science and Education a New Dimension. Philology, VII (57), Is. 191, 2019. – С. 44-50.

Poetic intertext in prose encomiums of Gorgias and Isocrates

A. S. Polishchuk (Shadchina)

Abstract. The purpose of the study is to establish a genealogical relationship between the encomiums of Helen written by Gorgias and Isocrates, and to demonstrate the ideological, and sometimes even intertextual, dependence on the poetic primary source. As a result, individual author's features of the artistic reception of the epideictic choral lyrics in oratory discourse have been revealed. While Gorgias, developing the genre of paradoxical encomium, presented "inside out" the meaning of the myth about Helen as well as the correlation of praise (ἐγκόμιον) with reflection on possible reproach (ψόγος), then Isocrates could be called a true follower of Pindar in the development of value priorities, the main themes and techniques of the epideictic genre. In addition, this work continues the direction initiated by W. Race to identify the political "message" not only in the historical, but also in the mythological eulogies of Isocrates. Pindar's and Isocrates' political allusions devoted to the theme of reconciliation of domestic conflicts and a high appreciation of the strong features of tyranny and democracy, demonstrate that the encomium has always combined elements of the epideictic and deliberative eloquence.

Keywords: intertextuality, allusions, Gorgias, Isocrates, Pindar.